

ЧЎЛПОН ШЕЪРИЯТИДА ЙИЛ ФАСЛЛАРИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНЛАРИ

Маърифат РАЖАБОВА
филология фанлари номзоди, доцент
Бухоро давлат университети
marifat.bakaeva@mail.ru

Табиат ижодкорлар учун ҳамиша илҳом манбаи бўлиб келган, чунки инсон қалбининг нозик кечинмаларини табиатдан айри ҳолда тасаввур қилиб ҳам, тасвирлаб ҳам бўлмайди. Шунинг учун адабиётда, айниқса, шеъриятда табиат поэтикасига мурожаат қилиш барча даврларда долзарблик касб этган. Буни биргина Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўпон ижоди мисолида ҳам кузатиш мумкин.

Чўлпон зиддиятли даврнинг истеъдодли ва закий фарзанди эди. У жамиятда юз берган қабих иллатлар, зулм ва адолатсизликлар, миллат бошига тушган қора кунларнинг гувоҳи бўлди. Ана шундай аянчли ҳолатларнинг бадиий талқинлари унинг назмий ва насрий асарларида бўй кўрсатди. Шоир даврнинг оғриқли дардларини, замондошларининг аламли ва маҳзун кайфиятини, гоҳо эҳтиросли қалб кечинмаларини тасвирлашда табиат манзараларига қайта-қайта мурожаат қилиб, шу йўл билан жонли манзара, жонли тасвирлар яратишга эришди.

Чўлпон лирикасида баҳор (кўклам), куз, хазон, қиш каби йил фасллари билан боғлиқ тасвирларга дуч келинади. Улар шоирнинг турли мақсад ва ғоялари учун хизмат қилган.

Маълумки, куз – бу баҳор ва ёзнинг интиҳоси. Хазон эса йил фасллари алмашинувининг натижасидир. Шунинг учун шарқ шеъриятида хазон кексалик, қарилик тимсоли сифатида тасвирланади. Фикримизни Алишер Навоийнинг “Ғаройиб ул-сиғар” дебчасидаги қуйидаги иқтибос ҳам тасдиқлайди: “Ва куҳулат айёмиким, ўттуз бешдин қирқ бешга дегинча қиёс қилса бўлғайким, бу фусулнинг хазонидурким, тириклик боғининг баргрезининг нишонидур, анинг таърифида “Бадойиъ ул-васат” била ўтказдим” (1, 19).

Мумтоз шеърият тажрибаларини пухта ўзлаштирган Чўлпон табиат ва жамият ходисалари орасидаги уйғунлик орқали Ватан ва миллат тақдирида кечадиган ижтимоий – сиёсий воқеаларга ўз муносабатини билдириб ўтди.

Чўлпон лирикасида куз фасли билан боғлиқ тасвирлар бир-бирини асло такрорламайди. “Куз”, “Хазон” номли шеърлари пейзаж лирикасининг гўзал намунаси. Шоир табиат ва инсон, табиат ва жамият орасидаги уйғунликни рамзий образларда санъаткорона тасвирлайди.

*Кўм – кўк экан, сарғайдилар япроқлар –
Оғриқ, мағлуб тутқун Шарқнинг юзидек (2, 414).*

Шоир байтда чиройли тасвир яратган. Баҳорда кўм-кўк бўлган япроқларнинг сарғайиши куздан нишона. Япроқларнинг сарғайиши “оғриқ ва мағлуб бўлган Шарқнинг юзига” қиёсланади. Шоир бундай манзара орқали мустамлака остида қолган Шарқнинг аянчли аҳволига ишора қилади. Буни шеърининг кейинги мисраларида қўлланган “қора булут”, “қарға” каби рамзлар ҳам тасдиқлайди:

*Бало янглиғ қатор-қатор чизилиб,
Кўк юзидан қарғалар ҳам ўтарлар
Шарқдек ичдан яширингина эзилиб,
Кўп жонлилар сўнгги тинни кутарлар (2, 414).*

Қарғаларнинг тизилишиб ўтиши табиатда кузатиладиган ҳолат. Шоир табиатнинг ана шу ҳодисасидан Шарқда “бало янглиғ” кезиб юрган истибдоднинг аянчли қиёфасини чизади. “Сўнгги тин – уйқуга кетиш”. Табиатнинг “сўнги тини” - бу қиш. Шоир табиатнинг анашу ҳодисаси – “сўнгги тин”ни жамиятга кўчиради. “Сўнги тин”ни кутганлар “ичдан яширингина эзилган кўп жонлар”дир, дея таъкидлайди.

Чўлпон “Куз” шеърисида табиат ҳодисаларини миллат қисматига боғлаб кўрсатади. Бу билан шоир бутун ҳаёти ва ижодининг моҳиятини ташкил қилган эрк ғоясини гўзал тасвирларда талқин этади.

Ўз замонасида ва ҳатто ундан кейин ҳам таъқибларга учраган шоир шеърларида мунгли ва дардли замондошларининг қиёфасини, уларнинг асрий орзу-умидларни кўркмай баралла куйлади. Чўлпон лирикасининг ана шундай гўзал намуналаридан бири “Яна қор” шеърисидир.

Шоирнинг табиат тасвири билан боғлиқ шеърларида қарға рамзий образ сифатида тез-тез кўзга ташланади. Чўлпон “Яна қор” шеърисида қарғани куз ва қиш фаслининг даракчиси сифатида тасвирлайди:

*Яна қор. Оқ кафан ўралди яна
Яна кўк куйди ерга парларини,
Қарганинг тиллари бурилди яна,
Яна қиш чорлади нафарларини (2, 424).*

Маълумки, бадиий адабиётда қарға чақимчилик рамзи сифатида қўлланади. Чўлпон шеърда қишга хос тасвирларни бадиий акс эттирар экан, қарғанинг ҳар иккала хусусиятини қуйидаги мисраларда умумлаштиради.

*Бир фақат қарғалар қор устида,
Қорлашиб қиш бобойин олқайлар.
Тўнгдирувчи заҳар совуқ тунда
Бева-бечоралар ёмонлайлар (2, 424).*

Шоирнинг қиш ва қорли кун тасвиридан мақсади: ”ҳар етимнинг кўзи ёшли, ҳар фақирнинг йиғиси, ҳар бир сариғ юзидаги сўнги шуъла ва ҳар томонда бир қайғу”ни табиат уйғунлигида беришдир. Шеърдаги “оқ кафан”, “қарғалар”, ”қор кафан”, “булут”, “бўрон” каби поэтик образлар орқали Чўлпон жамиятда ҳукм сураётган зўравонлик, эркисизликка урғу беради:

*Яна қиш... Қор кафан ёпилди яна,
Қарғаларга тўй... ўйин топилди яна (2, 424).*

Адабиётда қиш – бахтсизлик ва мусибат, баҳор-янгилиниш, яшариш, ёшлик ва гўзаллик рамзи сифатида кўлланган. Чўлпоннинг “Кўклам келадир” шеърида кўклам (баҳор)нинг барча фазилатлари гўзал тасвирларда баён қилинган.

*Кўкламойим йўлга чиққан. Кўкламойим қўзғолган,
Кўк кўйлакнинг битишига, унча кўп ҳам қолмаган (2, 491).*

Кўклам ташхислантирилган. Унинг келишига “кип яланғоч дарахтлар” кўз тикиб турган бўлса, қарғалар эса:

*Қарғалар ҳам қишда қилган гуноҳларини унутиб,
Узр айтмасдан, индамасдан учиб-учиб кетарлар (2, 491).*

Табиатнинг гўзал товланишлари, баҳорий уйғониш, янгилинишлар, унинг турфа сиру асрори, чунончи, “кўк кўйлакнинг битишини чидамасдан кутаётган дарахт”лар, “сезгиларни уйғотувчи ҳидли гуллар”, ”гул ҳидларидан ризқ эмгувчи жониворлар”, “кўкламойимнинг ипак кўйлаги бошини силаган ер”, боринги, баҳорнинг барча нашъу намози бадий тасвирланган шеърнинг охириги бандида шоир ўзининг асл муддаосини баҳорга уйғун тарзда ифодалайди:

*Кўклам билан юртимга ҳам бир кўкариш келсайди.
Кўнгишлар ҳам ҳаволардек кўклам ҳиди берсайди,
Дилларга ҳам ҳаволардек кўклам руҳи кирсайди!... (2,491).*

Шоир мазкур шеърда кўклам тасвирини яратиш орқали жамиятда хурлик, озодлик ва тенглик барқарор бўлишини, “юртининг кўкариши” – истиқлолга эришишини табиат ва жамият манзараларининг қиёсий талқинида туташтиради.

Чўлпоннинг “Кўклам келадур” шеърида баҳорнинг келиши интиқлик билан кутилган бўлса, “Баҳор келди” шеърида баҳорнинг юртга ташриф буюрганлиги, “Ваҳимали қиш биносининг йиқилиб, баҳор эшиклари очилганлиги”га урғу берилади.

*Йўқсилларни инградгувчи қиш кетиб,
Баҳор келди, гулбарралар очилди.
Ваҳимали қиш биноси йиқилиб,
Гўзал баҳор эшиклари очилди (2, 471).*

Бу шеърда лирик қаҳрамонинг томомила ўзгача руҳий ҳолати тасвирланган. Шоир баҳорнинг ташрифи нафақат табиатга, балки юртга, “шодлик иси ” – уйғониш онлари келганидан дарак эканлигини баралла куйлайди. “Оппоқ ой” номли шеърда ҳам Чўлпонинг миллат тақдири, инсон эрки, шаъни, қадри ҳақидаги қарашларини табиатга мурожаат қилган ҳолда бадий ифодалайди.

*Кучоғингда жуда совуқ, оппоқ ой,
Кўклам келсин, бир севинай, бир ўйнай (2, 461).*

Хулоса қилиб айтганда, Чўлпон шеърлятида Туркистон ўлкасининг қисмати табиат ва йил фасллари билан боғлиқ ҳолда бадий талқин қилинади. Шоир шеърларида табиат ва йил фасллари тасвири нафақат унинг руҳи ва кайфиятини, балки, бутун ҳаётини бағишлаган, бутун ижодида тараннум қилган ўлмас ғояларни ўзида мужассамлаштирган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Навоий Алишер. Асарлар. Йигирма жилдлик. Учинчи жилд. Фаройиб ус- сиғар. –Т.: “Фан”, 1988.
2. Чўлпон. Яна олдим созимни. –Т.: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991 .